

ISSN: 1999-5601 (Print) 2663-5836 (online)

Lark Journal

Available online at: <https://lark.uowasit.edu.iq>

*Corresponding author:

Assit. Lect. Ahmed Khaleel Khudhur ALMOHAMMED

University of Mosul / College of Arts / Department of Turkish Language

Email: ahmed_khedir@uomosul.edu.iq

Assistant Lecturer Mohammed Hussein Ahmed SALEH

University of Mosul / College of Arts / Department of Turkish Language

Email: mohammed.hussin@uomosul.edu.iq

Keywords: Telafer dialect, Turkmen dialect, adverbial verb suffixes.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 30 Jul 2025

Accepted 9 Aug 2025

Available online 1 Oct 2025

Verbal Adverbials in the Turkmen Dialect of Tal Afar (An Analytical Study)

Abstract

Telafer, one of the major settlement areas of Turkmens in Iraq, is located in the southwest of Mosul, near the Syrian border. Known historically as a Turkmen region, this area exhibits notable dialectal variations, similar to those found in Turkish as spoken in Turkey and Azerbaijan. These variations, sometimes occurring even within the same district or neighborhood, are attributed to the influence of different Oghuz tribes that settled in the region over time. Although numerous studies have been conducted on Iraqi Turkmen Turkish, most of them have focused on the Kirkuk dialect, with relatively little attention given to Telafer. In this study, we examine in detail the use of converb Zarf Fiil suffixes in the Telafer Turkmen dialect, based on interviews and audio recordings collected from local speakers. The aim is to provide a deeper contribution to the understanding of the vocabulary and morphological features of this regional dialect.

© 2025 LARK, College of Art, Wasit University

DOI : <https://doi.org/10.31185/lark.4737>

م.م. احمد خليل خضر المحمد / جامعة الموصل / كلية الاداب / قسم اللغة التركية

م.م. محمد حسين احمد صالح / جامعة الموصل / كلية الآداب / قسم اللغة التركية

المستخلص:

يُعدّ قضاء تلغفر من أبرز المناطق التي يعيش فيها تركمان العراق، إذ يقع جنوب غرب مدينة الموصل بالقرب من الحدود السورية. وتُعرف هذه المنطقة تاريخياً بأنها موطن رئيسي للتركمان، وتتميّز بتنوّع لهجاتها، التي تشبه إلى حدّ كبير اللغة التركية المتداولة في بعض الدول مثل تركيا وأذربيجان. وقد يكون هذا التشابه باللهجات أحياناً داخل القضاء نفسه، وذلك بتأثير القبائل الأوغوزية التي استقرت في المنطقة خلال مدد زمنية مختلفة. وعلى الرغم من وجود عدد من الدراسات حول اللغة التركية لدى تركمان العراق، فإن معظمها ركّزت على لهجة كركوك، في حين لم تُسلط الأضواء بشكل كافٍ على لهجة تلغفر. إذ تتناول هذه الدراسة عن تحليل استخدام الظروف الفعلية في لهجة تركمان تلغفر بإجراء مقابلات ميدانية وتسجيلات صوتية مع عدد من المتحدثين الأصليين من أبناء المنطقة. كما تسعى هذه الدراسة إلى تقديم إسهام علمي أعمق في فهم المفردات والبنية الصرفية لهذه اللهجة المحلية.

الكلمات المفتاحية: لهجة تلغفر، اللهجة التركمانية، لواحق الظروف الفعلية

مجلة لارك للفلسفة واللسانيات والعلوم الاجتماعية

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

- ‘ : Arapçadaki ünsüzü karşılığına gelmektedir.
- ā : uzun /a/ ünlüsüdür.
- ë : kapalı /e/ ünlüsüdür.
- ē : uzun /e/ ünlüsüdür.
- ğ : Arapçadaki ğ ünsüzü karşılığına gelmektedir.
- h : Arapçadaki ح ünsüzü karşılığına gelmektedir.
- h : Arapçadaki خ ünsüzü karşılığına gelmektedir.
- ī : Telafer Ağzına özgü / i – ı / arası ünlüdür.
- ķ : Arapçadaki ق ünsüzü karşılığına gelmektedir.
- ŷ : Arapçadaki و ünlüsü karşılığına gelmektedir.

(Najm, 2022: 5)

Giriş:

Bu çalışmada esas alınan konu, Telafer Türkmen Türkçesi ağızlarında yer alan fiilimsi türlerinden “zarf-fiil” eklerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Irak Türkmenlerinin kullandığı dil, betimleyici bir yaklaşımla ele alınacaktır. Bu bağlamda, Telafer yöresine ait Türkmen ağızlarında rastlanan “zarf-fiil” ekleri, hem Irak Türkmen Türkçesine dair hazırlanmış yazılı kaynaklardan hem de halk ağzından derlenen metinlerden belirlenmiştir (Banderoglu, 1976:43).

“Zarf-fiil” ekleri, fiillerin cümle içerisinde zarf işleviyle kullanılmasını sağlayan ve çok katmanlı anlamsal-sözdizimsel işlevler üstlenen dilbilgisel yapılardır. Bununla birlikte, 'zarf-fiil' yapıları zaman içinde temel işlevlerinden uzaklaşarak başkalaşmaya uğramış ve farklı dilsel yapılar içinde yeniden işlevselleşmiştir. Türkçenin tarihî dönemlerinden itibaren kullanılan ve sınırlama işlevine de sahip olan $-(y)IncA+(y)A$ kadar, dek, değin anlamındaki $-(y)IncA$, $-(y)UncA$ eki, Türkiye Türkçesinde bu işlevini kaybederek $-(y)IncA+(y)A$ kadar, dek, değin biçiminde kullanılmıştır (Korkmaz, 2003:367)

2012 yılında Suzan Tokatlı tarafından Kerkük Ağızı ile ilgili yaptığı araştırmada da görüldüğü gibi, $-(y)IncA+(y)A$ kadar, dek, değin anlamına gelen bu ek, aynı eski Türk lehçelerindeki gibi anlamını koruyarak sınırlama görevinde kullanılmıştır. Zira bu ek, Türkiye Türkçesinde yer almayan bir başka anlamda da, $-AcAğInA$ karşılaştırma ve zıtlık bildirme işleviyle kullanılmaktadır. Telafer Ağzında da aynı kullanım mevcuttur. Ayrıca Zarf-fiiller, iyelik ekleriyle dil bilgisel açıdan mümkün değildir. Telafer Ağzında ise $-(y)IncA$, $-(y)UncA$ ve $-AndA$ eklerine rastlanmaktadır. Çalışmada ilgi çeken başka bir husus ise birleşik biçimli Zarf-fiil ekleridir. Bu tür yapılara $-dİğİydAn$, $-mAğİ birli$, $-mAğİydAn$, $-dİğİ birli$, $-dİğİ yerde$ ve $-m...-m+da$ gibi yapılar zarf-fiil anlamı taşıyarak cümlede kullanılır (Tokatlı, 2012:1-12).

Her ne kadar Irak Türkmen Ağızları ve Telafer ağzı üzerine çalışmalar yapılmış olsa da Zarf-fiil konusuna yüzeysel bir şekilde yer verilmiş ve derinlikli yada kapsamlı bir şekilde değinilmemiştir. Lehçelerine çalışmalar Oğuz grubu ve Türk lehçelerine odaklanan araştırmacılar için kolaylık sağlayan mühim bir çalışma olduğu ortaya koyulmuştur (Dakuki, 1970: 44).

Telafer Türkmen Ağzı üzerine hazırladığı yüksek lisans tezi çalışmasında zarf- fiili ele almıştır. Telafer ağzı Musul'da bulunan büyük bir bölgeye ait olan bir ağızdır. Bu ağızda “zarf- fiilin” kullanılan eklerini örneklerle göstermektedir. Bu tür çalışmalar, derleme yapılarak veya yerel hoyratları inceleyerek elde edilmiştir. Ancak bu tez çalışmasında zarf fiiller hakkında yeterli olarak bahsedilmemiştir (Bayati, 2017: 77).

- (v)A

Telafer Türkmen ağzında bulunan bu ek, Türkiye Türkçesinde ve diğer Oğuz grubu lehçelerinde de görüldüğü üzere bu ek çoğunlukla tekrar edilerek kullanılmaktadır. k̄ala, ḡeçe gibi saat ifadelerinde yalnız başlarına kullanılabilirler.

Irak Türkmen Türkçesinde ünsüz harfle sonlanan fiilin arkasından gelen ve ses kurallarına uygun olarak -a/-e eki getirilirken; ünlü ile sonlanan fiillerin sonuna da -ý eki getirilmektedir.

Örnekleri:

Bīzdīḥ eskīlerden bēle göre göre bı ‘edetī bıgüne kīm yaṣattuḥ. (M4-22) (Biz de eskilerden böyle göre göre bu adeti bugüne dek devam ettirdik).

Tamam, indi siye sora sora öğrendiğümī ve yadımda kalanı selerem. (M2-3) (Tamam, şimdi sana sora sora öğrendiğimi ve aklımda kalanı söylerim)

-(y)AndA

Irak Türkmen ağızlarında, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde bulunan bu ek, iki farklı ekin birleşiminden oluşmaktadır. Biri sıfat-fiil eki “-An” eki diğeri de

bulunma durumunu ifade eden “-dA” ekidir. Bu iki ekin birleşmesiyle yeni bir zarf-fiil eki ortaya çıkmaktadır. Bu ek, genellikle Türkiye Türkçesinde bulunan -dığında eki gibi kullanılmaktadır. Yani fiillere zaman anlamı katarak, zarfa çevirir. Türkmen Türkçesinde, bir fiil ünlü ile biterse ve zarf fiil eki alırsa, bu iki ünlü bitişir ancak uzun bir ses oluşturur (Yalçın, 2018:350). Örneğin: başla sözcüğüne -anda ekini ekleyince başında sözcüğü ortaya çıkar ve başladığında anlamına gelir. Ayrıca aynı ek, bazen -an/-en sıfat fiil eki ile isim hal eklerinden -da/-de ekleriyle arasına iyelik eki de alarak "gaýdanymda" (döndüğümde) kullanılmaktadır. Eski Türkçedeki -GAn sıfat-fiil ekinin başında gelen G harfinin düşmesiyle oluşan -An eki, bulunma hâli eklerinden -dA ile birleşmesiyle bugün kullanılan -AndA zarf-fiil eki oluşmuştur. Bu yapı, tarihi ve morfolojik yönden ilgi çeken bir ekleşme örneğidir (Ergin, 1985:334-335).

Bu ifade, Azerbaycan Türkçesinin hem konuşma dilinde, hem de yazı dilinde kullanılmaktadır. Aynı biçimde, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinin ağızlarında da yaygın bir şekilde görülmektedir. Türkmen Türkçesinde de kullanılmakta olan bu ek, çoğunlukla iyelik ekinde türemiş şahıs ekleriyle birleşik görülmektedir. Bu yapı, sık ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Zarf-fiillerin iyelik ekleri ile kullanımı, sadece Türkiye Türkçesiyle sınırlı kalmayıp, Türkmen Türkçesinde de sıklıkla rastlanmaktadır. Bu yapı, özneye bağlı zaman ilişkilerini ifade etme açısından anlamlıdır (Tokatlı, 2012: 10).

Telafer ağızında bulunan, -(y)An geniş zaman sıfat-fiil eki ile bulunma hal ekinin kalıplaşmasından türeyen yapı; Telafer Tümkén Türkçesinde olduğu gibi diğer Irak Türkmen ağızlarında da tipik bir zarf fiilidir. Türkiye Türkçesinde tam olarak “-Dığl zaman veya -Dığında” kalıplarından yapılan zarf fiillerini karşılar:

Örnekleri:

bīr kīmsiye zulum ēliyyende zerer yērende dūşūn (M3-8) (bir kimseye zulüm ettiğinde zarar verdiğiinde düşün).

artuḥ bīze konağ gelende (M4-8) (artık bize misafır geldiğinde).

Dīşlik, uşāğın ilk dīşī çıḥanda ēleduğīmīz bīr yēmeḥtī (M4-15) Dişlik, çocuğun ilk dişi çıktığında yaptığımız bir yemektir.

şeri'te yērīyyende 'eleme fir'avnlıḥ satma (M3-2) caddede yürüdüğünde halka Firavunluk satma.

-(v)AnnAn sora “-DiktAn sonra”

-An geniş zaman sıfatının fiiline ayrılma eki “+nAn”+dAn eklenerek ve “soyra” yada “soynı” sözcüğüyle birleştirilerek yapılan tipik bir zarf ekidir:

Örnekler:

bı burğul kıruyannan sōyrı (M2-11) (bu bulgur kuruduktan sonra).

ķēbīre enennen soynı (M3-19) (kabire koyulduktan sonra).

üstüye torpağı tōkennan soynı (M3-19) (üstüne toprağı döktükten sonra).

bı narrarı yığıştırdıḥtan soyrı (M4-6) (bu narları topladıktan sonra).

sīlkennan soyrı özlerinī ezer (M4-7) (onları silktikten sonra ezer).

ķaynıyannan soyrı uşāğa yēdīrdīrruğ (M4-18) (kaynadıktan sonra çocuğa yedirirdik).

-AnI(-AII)

kīmī mırta kīmīdīḥ ġēr ḥacat, ya'ni herğīşe elinnen gelenī yērīrdī. (M4-21) (Kimi yumurta kimi de başka bir eşya verir, yani herkes elinden çıkanı verirdi).

Yadımda kalanı sēlerem. (M2-3) (Aklımda kalanı söylerim)

- DI(h/ğ)çA

Bu ekin oluşumu –Dİk sıfat-fiil eki ve ÇA, Çe benzetme, zaman ya da koşul anlamı katan zarf-fiil ekidir. Türkiye Türkçesinde kullanıldığı gibi Telafer Türkmen ağzında da görülmektedir. Ancak bu ek, Telafer Türkmen ağzında –dUğca, -dUḥça yuvarlak şekliyle daha ağırlıklı olarak kullanılmaktadır.

Örnekler:

kazduḥça baḥtıla su çoḥ çıḥtı (M2-18) (kazdıkça baktılarki su fazla çıktı).

düşündühçe ḡalata düşmessey (M3-15) (düşündükçe yanlışa düşmezsın).

-DUḡUnde

“-dık” sıfat fiili ekinin yuvarlak şeklinin kullanılmasıyla birlikte, iyelik 3. kişi ekinin yuvarlak ünlüsü ile dA bulunma hali ekiyle yapılmış tipik bir zarf fiil ekidir.

Örnekleri: oturduğunda (oturmasıyla birlikte, oturduğu an).

Telafer Türkmen ağzında da bu ek kullanılır; ancak ele alınan metinlerde örneklerine çok az rastlanmaktadır. Bu ek -XncA ekini karşılamaktadır.

bes bīze geldüğünde Ayğennî diyēruḥ (M2-3) (Ancak bize gelince Avganni deriz).

eyvel ḥaḥ Tılafar’dan ayçılığa gēldüğünde (M2-17) (Eskiden Telafer’den halk ayçılığa geldiğinde).

-(y)IncA

Bu ek eylem kök ya da gövdelerine gelerek zaman anlamı katar. Telafer Türkmen ağzında da kullanılmaktadır.

‘elemīn mīye iḥtecī olunca gelīrdīle (M1-4) (Halkın bana ihtiyacı olunca gelirlerdi).

ḡün bōyınca buḡda dartardıla (M1-5) (gün boyunca buğday öğütürlerdi).

ṣēri’te sērīnce beklerdile (M2-12) (caddede serince beklerdiler).

su görīnce, ḡaḥtıla (M2-18) (su görünce kalktılar).

on īkīncī ay gēlīnce ekelle (M2-5) (on ikinci ay gelince ekerlerdi).

-(y) IP

Türkmen ağızlarında yaygınlık gösteren -yp/-ip, -up/-üp, -ıb/-ub ekleri, genellikle “b” harfiyle birlikte (-ıb/-ub) biçimde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bu ekler, birleşik fiillerde temel fiil ile yardımcı fiil arasında bağ kurma işlevi görür. Ancak dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır: Eğer fiil olumsuz (-ma/-me) ise, bu ek gelmez. Bu ek, Irak Türkmen ağızlarında bazen kelimelerin tekrarında veya ikilemelerde de kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde de bu yapı benzer bir

şekilde ya aynı fiilin tekrarında ya da zıt anlamlı ifadelerde yer almaktadır. Azerbaycan Türkçesinde ise yine b'li biçimine rastlanmaktadır. Musul, Kerkük, Telafer ve Altunköprü gibi yörelerde de aynı şekilde, yani b'li biçiminde kullanılmaktadır (Özkan, 1996:175).

Söz konusu bu ekin, Azerbaycan Türkçesinde görevleri aşağıda sıralanmıştır:

1. Yer aldığı cümlede bir eylemi veya olayı ifade eder.
2. Cümlede eylemin gerçekleşme sebebini ya da amacını belirtir.
3. Bazı cümlelerde de zamanı belirtir

Örnekler:

pak bişip kaynyannan soyrı uşağa yedirdirruğ (M4-18) (iyi pişip kaynadıktan sonra çocuğa yediririz)

Humsı gëdib yoğ olandı (M3-13) (hepsi gidip yok olandır).

Telafer Türkmen ağzı, coğrafi konumu nedeniyle Arapça'dan önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu etkileşim neticesinde, Arapça'dan, Telafer Türkmen Türkçesine geçmiş ve yardımcı fiillerle yapı kazanmış fiillere zarf-fiil eklerinin getirilebildiği görülmektedir.

Örneğin:

Kökeni Arapça olan (hazır etmek) birleşik fiili, (hazır edip geldi), (-ip) zarf-fiil ekiyle genişletilerek iki fiil arasında anlam bağı kurulmasına imkân tanır. Aynı şekilde, (tadil etmek) fiili de (Arabayı tadil edip sattı) örneğinde görüldüğü gibi, (etmek) yardımcı fiilinin zarf-fiil eki almasıyla farklı bir fiil yapısıyla bütünleşmiştir. Yukarıda verilen her iki örnekte, Telafer Ağzında, Arapça kökenli yardımcı fiillerle kalıplaştıktan sonra Zarf-Fiil ekleriyle şekilsel olarak işlenebileceği anlamına gelmektedir (Shaymaa, 2022: 1020-1021).

-mAdAn -madan/-médén : -mAmIş

Irak Türkmen ağızlarında rastlanan ve oldukça yaratıcı olan bu zarf-fiil eki, fiilin olumlu haline eklenerek “yapma, gitme” gibi olumsuz anlamlar taşır. Bu yapı, Eski

Türkçeye kadar uzanmaktadır. Eski dönemlerde (-madın, -medin, -metin, -matın, -meyin, -mayın) biçiminde kullanılmıştır. Bugünkü Batı Türkçesinde yer alan -madan/-meden zarf-fiil eki ise, eylemin gerçekleşmediğini bildirirken neden ve zaman ilgisi de kurmaktadır. Söz konusu olan bu ek, aslında iki parçadan oluşur; ancak bu bağlamda araştırmacıların farklı izahları da vardır (Eraslan, 2012:415). Eski Türkçedeki -mAtIn olumsuz zarf-fiil eki, bazı lehçelerde -mAdAn biçiminde kullanılarak günümüze kadar ulaşmış ve dilde bir arkaizm örneği olarak kabul edilmiştir (Yıldırım, 2017: 402). Oysa ki Telafer Türkmen ağzında bu ek bulunmaz; yerine -mAmIŞ eki yer alır. Bu da lehçeler arasındaki farklılığın göstergesidir.

Örnek:

bîr kîmsiye zulüm eylememîş düşün (M3-8) (bir kimseye zulüm yapmadan düşün).

her gün yatmamış düşün (M3-19) (Her gün uyumadan düşün).

-âlî/-elî :

Bu ek, fiile hareket kazandıran ögelerdir. Anlam bakımından sıfat-fiillerden ayrılırlar; çünkü ad değil, eylem olarak kullanılmaktadırlar. Bu nedenle, söz konusu ek ad çekim eklerini almaz; tümcede doğrudan zarf-fiil biçiminde yer alır. Irak Türkmen ağızlarında yer alan zarf-fiil ekleri oldukça sınırlı ve dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı tarafından 1996 yılında Türk Dil Kurumu'nca yayımlanan incelemede, Kerkük yöresine özgü zarf-fiiller değerlendirilmiştir. Söz konusu olan bu "Zarf-fiil" ekleri de diğer ekler gibi Telafer Türkmen ağzında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Bayatlı, 1996: 403-405).

Örnekler:

Men cîddîlerîmîzden eşidelî (M2-17) (ben dedelerimizden duyalı).

bahça ekelî (M2-20) (bahçe ekeli).

- 1 M -

Adı : Süleyman Bizimoğlan

Yaşı: 63

Doğum Yeri : Telafer/İyaziya Kasabası

DĒĞİRMEN HÂNİM HİKĒYESİ

(1)Eskiden bîr eyîmîz vâriydî, içînde bîr dĒğîrmen vâriydî, duvâra dayahlî, özîne salam vĒrdim, dĒdî ye ‘eyleykur esselĒm ye raĥmetellahi ye berekĒtehu. (2) DĒdîm dĒğîrmen hâtun ‘ömriy nağadadı ? DĒdî bîlmiyem, sen bîlîrsey, men asıllılar zamanının bîr ėletîyem. (3) DĒdîm ġemlî ġörîkiysey, bîr ĥesret çekti ye ġözlerî yaş doldı. (4) DĒdî nĒce ġemlî olmıyım menî unuttular, yālġuz kıoydılar, men zamanın hâtunıydım, ġünlîk ihtıyeclerinnenıydım ĥum ‘elem miye ihtıecî olınca ġelîrdîle, (5) ġün bōyınca, buġda, mercmek, dârı, duz dartmaġ için, ġünler ġelirdî ya bîr ya îkkî arvat bîr bîrîne el vĒrirdî yardım ėylerdi menî îşledîrdîle çalışırdım, munesebetlerde yĒngi yĒrişen kıızlar yıġılırdı bāşıma menî çalıştırmaġa, bîr bîrîne el vĒrirdîler bîr bîrîn deġîştîrirdîler ġüzel ĥıkeyeler, yır sĒylerdîler. (6) ġülekleri, oldıġım yeri dōldırirdı, menimdiĥ ĥoşıma ġîderdi, onnan soynı mendîĥ öġinirdim, bîr muhim ĥîzmet vĒrenıydım, bı ġün miye ihtıyeç kıalmadıġuna yĒngi ėletlerîn çılımaġında, (7) bîr atılmış eser, yadıĥ bir kıtapta bîr ĥikĒye olmıbam. DĒğîrmen hâtun ġĒçen ġünlerin acısına ĥıç bîr şey benzemez, (8) ġĒtti o pak ĥoş ġünler, indî ĥesret çekiyuĥ o ġünlere, dĒğîrmen hâtun ĥĒrli bereketli ġünler kıalmadı, (9) eskiden ġĒvillerde meĥebbet vâriydı ĥaĥ bîr bîrînî sĒverdî, kıardaşıĥ vâriydı, (10) ġĒvîller pâkıydı, kıelplerde kır yohıydı, dĒğîrmen hâtun ġörîşîruġ inşallah, ĥoşça kıal dĒdim.

- 2 M -

Adı : Heyfe Çaçan

Yaşı: 54

Doğum Yeri : Telafer / İyaziya Kasabası

Konusu: İYAZIYA’NIN TARİHİ İLE BULGUR YAPIM AŞAMALARI"

(‘İYÂDIYA’NIN TÂRİHİYENEN BURĞUL ÊLEMEH MARHELELERİ)

(1) Hecciyye sîzden îstiyuh bîze bîr şey aylatsâyız, mantakâyızdan ne aylatsâyız müşkilēmiz yohtı. (2) İsteseydîh men size sōrım, sîz ayladın. Metelen indî Aÿgennî sêlêdiyiz, gēçen nakla bîze ‘İyadıya sêlêdiyiz ! Nîş bir kere ‘İyadıya bîr kere Aÿgennî sêlêdiyiz ? (3) Tamam, indi siye sora sora öğrendiğümî ve yadımda kalanı sêlerem. Hökmette ‘İyadıya diyelle, bes bîze geldüğünde Aÿgennî diyêruh, Miççe, Dēgirmencuh sêleller. (4) İbe, Aÿgennî nede meşhurdu? Zira ‘ada, burğul’da meşhurdu. (5) Bıralarda ay çoḥ ne ekelle? Arpa’nan buğda ekelle; arpa, buğda on bîrincî on ikincî aylar gēlince ekelle, 6. Ayda bîçelle, taḥıl gēlir içinnen îstifêde èylelle, (6) arpa gēlir, buğda gēlir, baş buğda gēlir (baş buğda: buğdanın irîsîne sêlelle) ya ‘ni bınnan burğul ḳaynadırruh. (7) Bîz bîldüğümîze göre Tılafar mantakâsı burğul’da meşhurdu! He’e işte buğda gēlir, ġarbıllalla sōyrı bük bük ḳazannarda, (8) özîn ḳaynadıla, sêrîlle, Ḳanabâşî’nın şêri’leri evvel çamantoydı, ḥaḥın dāmı yarıydı, bes kîreciydi, (9) ‘elem aparmazdı, li’en Ḳanā’nın suyuna i’timed êlerdile, şirin su yoḥıydı çoḥ, (10) Ḳana’dan su çekerdile, burğul ḳaynadırdıla, heme orda şeri’tê sêrîrdile, (11) bı burğul ḳuruyannan sōyrı özîn döşîrîrdile dēgîrmencîye apârırdıla, nêynerdile? (12) Su içlerdile, dögdîrîrdile, bîrdîh çıḥardırdıla şêri’tê sêrince beklerdile, ḳuruyannan sōyrı kepegin sâvırırdıla, (13) bîrdîh apârırdılar dēgîrmencîye, mınakla nênerdile özîn ? (14) dattırdıla, getîrîrdile evde üç ġarbılda ġârbıllardıla, bîr baş bâşın çıḥardırdıla burğulun, bîrdîh dögcêgin, (15) unundıḥ çıḥadırdıla, onun ḥeşten dayara yerîrdile, işte Aÿgennî ḥaḥı çoḥ burğula i’timed èylerdile. (16) Hecciyye bîze bı Ḳana’dan bîraz beḥs èylesey, indî bîze dēdiy Ḳana’dan su çekerduḥ, arpa, buğda, burğul êlemege, Ḳana neşîdi ? (17) Men cîddîlerîmîzden eşîdelî diyerdiler : evvel ḥaḥ Tılafar’dan açılığa geldüğünde, (18) bırdı su görince, ḳaḥtıla bı yerî kazdıla ḳazduḥca, baḥtıla su çoḥ çıḥtı, (19) Ḳana oldı, artuḥ çoḥ su oldığı kîm ‘elem çoḥaldı ekereg ekîldî, bırdı

‘eyyişledile, baħça ekelī(20) degīrmen kuralalı, (21) heyet oldı, nar, incīr ektile, bes Daeşten soyırı ħarab oldı, ne baħça kaldı, ne degīrmen kaldı.

- 3 M -

Adı : Ali Ekber Hanım

Yaşı: 35

Doğum Yeri Telafer : Telafer / Kale Mahallesi

Konu : NASİHAT

(1) Hege abbayın cīddiyn heyetī ifkārālıñnan yoħsılıñnan bītīpse ve bıgün Allahu te‘ale onnarın ifkārālıñ sende ‘avvıdılıypsa, (2) siye mal, tīrmpıl, ev vērīpse, şeri‘te yēriyende ‘eleme fir‘avnlıñ satma, (3)kīmsiy dayıqlama, seri‘ sürme, dünya bes para, mal degül, mınnar ħumsı bırdan gelır bırdan gīder, (4) ħumsı ħıçtı, indī bız gerek düşüñeğın, 100 yilden soyırı bızım masırımız ne olır,(5)‘elemın yadında kallıñ, mal ēlimizden gētmemış ħer eliyēğın, ‘elem bızı unıdır unutmaz, (6) ya‘ni düşüñeğın sekkizinci cīddimız hanı ? hanı malı evi! elde ne kalanı. kīm bılır neşkil heyetlerī ‘edetlerī, (7)nağda malları vardı. İden bı dünya kīmsiye kalmaz, (8) bır kīmsiye zulüm ēylememış düşün sen bı dünyeden gīdersey, (9) boştan boşa kışhanmañ bēbinnen bēliye kalsın enseye kabır var, (10) indī bız maķbaradayıñ, bı maķbara ħum ‘elemın evi meskenidi. (11)Tamam bırdan gēreze yoħtı, bırdan hisep kitaba Allahu te‘alenın yanına gitmeħtı. (12)Tayakķu‘ ēyleme dünya bes mal maş, tekebburıñ, sultanlıñ, mesuliyetti bilmenem nēdi. (13) ħumsı gēdib yoħ olandı bınnar, adamın e‘melī ‘edetī ve ‘elemnen te‘emulī kalır, fe sen tayakķu‘ ēleme malıy siye fēda vērır. (14) Deduğmız kīm düşün 100 yilden soyırı yad‘ıy ne olır harda kalırsay, gīdersey habı kabır altında olırsay, (15) kēbīriy ya bılınır ya bılınmez fe istiy bı dünyede düşüñmeħ düşündüğçe ħalata düşmesey, (16) zail dünyedi bıgün, gelir sebebeğ gider, sen bır adamı zulm ēlesey bıha gētmez, bır kıznan bır oğlan yengi nışannanıp, ya bırbırın istiyler ya ‘emmī kızıynan ‘emmī oğlı dayı kızıynan dayı oğlı bılmiyem ne ortalarına fitne gēçirdiysey, (17) sīħır

êlîsey ya bîr aryatnan gişinin ‘alaqası paktı bîrbîrînîn ortalarına geçiysey, (18) bîha Allah yanna gêtmez enseyde kabîr var karanuê var hêsiplenîrsey, her gün yatmamış düşün, mînnarı êylememîş düşün birçe. (19) kabîre enennen soynı üstüye torpağı tókennen soynı tamam bîttîy gëttîy sen, bî heketlerî yada salmağımızın sebebidiê, (20) rubbama bîzî bîr adam eşîdîr nasîhat alır, (21) döner bî ‘elemî zulm êlemez, fir‘avlîê büyüklüê satmaz, dëmez men büyügem çünkî büyük olan bes Allahtı.

- 4 M -

Adı : Saadiye Benî

Yaşı : 65

Doğum Yeri : Telafer / Kanberdere Mahallesi

1. Konu : Kıdırî

(1) Âdım Sa‘adiyêdi 65 yâşındayam, Tılafar, Qanberderede olıbam, (2) bîzîm eskî yemehlerîmizden bîrî Kıdırî yemeğîdî, sîze bî Kıdırî yemeğînî sêliyim, (3) yahtı zamanında bîzîm Tılafar’da bağlarımız vardı, nar yahtı geldiğînde atalarımız, (4) bâcılarımız, kardaşlarımıznan hummız bağlara gîder ağaçlardan nar yığıştırdıê, (5) bes kırmız turş narrarı yığıştırdıê, harda bîr turş nar ağacı varsa gider o ağaçtan yığıştırdıê, (6) çünkî Kıdırî bes turş nardan datlı olur, şîrin nardan datsız olur, bî narrarı yığıştırdıêtan soynı êve dönerduê özlerin pak sîlkerduê, (7) sîlkennen soynı özlerînî ezer, dardardıê soynı çıhadırdıê içine şeker, yarpız, soğan koyardıê, bî’essîdîê soğannan hezzêlemezdi soğansız êlerdî, (8) hergişenîn kêfîne göre, neşkîl îssele oşkîl êlerdile, Qıdırî êliyennan soynı getirirdıê çüregi doğrardıê, üstüne Qıdırî boşaldırdıê, tökerduê, (9) mîna diyerduê Qıdırî teşribi, dedügmis kim bî’essîdîê soğannan hezzêlemezdi soğan koymazdı özîn şerbet kîm içerdî, artuê bize konaê gelende, (10) otay bıtayımıza, konşılara verirdıê içînnen, ya‘nî o yahtıta kıymatlı bîr yemeğiydî Qıdırî, (11) bîr kıymatlı dostıy geldiğînde özîne keddîmlerdîy, (12)bî yemeh bîze êskîlerîmîzden atalarımızdan kâlîptı. Êskiden

men kũççũgiydim abbalarımız analarımız elerdile bı yemeği, (13) indi men bũyũğ oldım uşahlarım, uşahlarımın uşahları, (14) bugũne kimi eliyile bı yemeği. Ya ‘ni bı Kıdırĩ adlı yemeğ çoh datlı bĩr yemeđtĩ.

2. Konu: Dişlik

(15) Bĩzĩm ėski bıgũne kimin kalan ‘edetlerĩmĩzden bĩrĩ dĩşlig ėlemeđtĩ. Dĩşlik, Uşagın ilk dĩşĩ çıhanda ėleduđĩmĩz bĩr yemeđtĩ, (16) adinnandĩh me ‘lĩmdĩ (dĩşlik), dişlig aşĩ aħşamnan fasulya, lobıya, noħıt, buğda, kurut, mercmek, (17) pakla ĥum minnarı aħamnan ibidĩb ye sebbeħten sĩherden kaħarduħ, bı ibittuħlerĩmĩze sũmĩk koyarduħ dũdũklĩh diyeruħ, (18) ĥayınç, duz kataruħ özĩn bũyũk kazannarda kaynadĩrruħ, artuħ bıha pak bişip kaynıyannan soyır uşaga yėdĩrdĩrruğ, (19) hası uşagımızın dĩşĩ çıhıpsa ona, otay bıtayımızı ‘ezzimleruħ yanımıza, (20) tėlde nineruħ, tabaħlara doldırır, kũnşılara yerruħ, ėvmĩze gelen yaħunlarımıza yerruħ, bĩr ġer ‘edetĩmĩzdĩh yar içĩnde dĩşlik yėduđmĩz tabaħlar boş dũnmez kĩmĩ içĩne para salır, (21) kĩmĩ mĩrta kĩmĩdĩh ġer ĥacat, ya ‘ni herġĩşe elinnen gelenĩ yėrĩrdĩ, işte uşaga yığışan parıyadıh kĩmĩ altun alırdı, (22) kĩmĩ ġer ĥacat alırdı...işte bĩzdĩ eskĩlerden bėle ġere ġere bı ‘edetĩ bıgũne kĩm yaşattuħ

Sonuç:

Bu çalışmada, Telafer Türkmen Türkçesi ağzında zarf-fiil ekleri incelenmiş ve eklerin Türkiye Türkçesi ile tarihĩ Türk lehçelerinde olduğu gibi Telafer yazı dili ve halk ağzında da kullanıldığı ortaya konulmuştur. Telafer ağzı, Eski Türkçedeki birçok özelliği yaşatmasının yanı sıra, kendine özgũ dil incelikleriyle dikkat çeker. Bu çalışmada, zarf-fiil eklerinin Telafer Türkmen ağzında nasıl kullanıldığı, hangi işlevleri üstlendiği tespit edilmiştir. Zarf-fiiller, fiillerin hal ve zaman bildiren zarf şekilleridir ve bazı durumlarda bağlama işlevi de görmektedir. Fiil kök ve gövdelerine getirilen bu eklerin bir kısmı sıfat-fiil ve hal eklerinin kalıplaşmasından türemiştir. İncelenen zarf-fiil eklerinin yalnızca Telafer ağzında değil, Irak Türkmen Türkçesinin diğer ağızlarında da var olduğu

görülmektedir. Örneklerle desteklenen bu yapılar, Irak Türkmen Türkçesinin yazı dili hâline gelmemiş olmasına rağmen, ifade gücü bakımından ne denli zengin, esnek ve işlevsel bir dil yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

Kaynakça:

Banderoğlu, A. (1976). Irak Türkmen Dili- Dilbilgisi ve Karşılaştırma. Bağdat: Türkmen Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Bayatlı, H. K. (1996). Irak Türkmen Türkçesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dakuki, İ. (1970). Irak Türkmenleri. Ankara: Güven Matbaası.

Dakuki, İ. (2006). Irak'ta Türkmenler; Tarihleri, Edebiyatları, Sanaatları. Beyrut: Arap Evi Yayınları.

Eraslan, Kemal (2012). Eski Uygur Türkçesi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2003). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara, TDK. Yayınları.

Najm, N. Amer (2022). Kerkük Merkez Ağzının Diğer Irak Türkmen Ağızlarıyla karşılaştırmalı Biçim Bilgisi (Çekim Morfolojisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Noor İ. Bayati (2017). Telâfer Türkmen Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük). Gazi Üniversitesi/Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Shaymaa I. Yahya (2022). Ömer Şifâi “Tuhfetü'l-Ahbâb” eserindeki yardımcı fiillerin anlam incelemesi, Lark Dergisi, Wasit. <https://doi.org/10.31185/lark.Vol4.Iss47.2631>.

Tokatlı, S. (2012). Irak Türkmen Türkçesinde Bazı Zarf - Fiil Eklerinin İşlevi ve Kullanımın Özellikleri ile Zarf-fii lGörevindeki Yapılar. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.

YILDIRIM, Fikret. (2017). Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

References:

- Banderoglu, A. (1976). The Turkmen Language of Iraq – Grammar and Comparison. Baghdad: Publications of the Directorate of Turkmen Culture.
- Bayatlı, H. K. (1996). The Turkmen Turkish of Iraq. Ankara: Turkish Language Association Publications.
- Bayatlı, N. Y. (2009). Folk Tales of the Iraqi Turkmens. Ankara: Berikan Publishing.
- Dakuki, I. (1970). The Turkmens of Iraq. Ankara: Güven Printing House.
- Dakuki, I. (2006). The Turkmens in Iraq: Their History, Literature, and Arts. Beirut: Arab House Publishing.
- Eraslan, Kemal (2012). Old Uyghur Turkish, Ankara: Publications of the Turkish Language Association.
- Korkmaz, Z. (2003). Grammar of Turkish in Turkey (Morphology). Ankara: Turkish Language Association Publications.
- Najm, Noor Amer (2022). A Comparative Morphology of the Kirkuk Central Dialect and Other Iraqi Turkmen Dialects (Inflectional Morphology), Master's Thesis, Ankara University, Ankara.
- Noor, I. Bayati. (2017). The TalAfar Turkmen Dialect (Analysis–Text–Dictionary) (Master's thesis, Gazi University), Ankara.
- Shaymaa I. Yahya (2022). A semantic analysis of auxiliary verbs in Ömer Şifâi's work Tuhfetü'l-Ahbâb. Lark Journal, Wasit. <https://doi.org/10.31185/lark.Vol4.Iss47.2631>.
- Tokatlı, S. (2012). Functions and Usage Characteristics of Some Verbal Adverbial Suffixes in Iraqi Turkmen Turkish and Structures with Adverbial Functions. Journal of Social Sciences Research.
- YILDIRIM, Fikret. (2017). The Language of Irk Bitig and the Orkhon Inscriptions. Ankara: Publications of the Turkish Language Association.